

alimara

REVISTA DE TREBALL SOCIAL

NÚMERO 47 / SEGONA ÈPOCA / JUNY 2001

**Consell
de Mallorca**

alimara

Núm. 47

Segona època, juny 2001

Edita: Consell Insular de Mallorca
Departament de Serveis Socials
General Riera, 67
07010 Palma
Tel: (971) 76 07 62
Fax: (971) 76 19 52

Equip editor: Jaume Mateu Martí
Catalina García Garí
(En aquest número hi ha col·laborat el
Servei de Protecció al Menor i Atenció a la Família)

Portada: Joguines II (original 23 x 40 cm)
Jordi Miralles i Hostalot

Maquetació
i impressió: Esment, centre especial de treball d'Amadip

Dipòsit legal: PM-128-1987

Els articles d'aquesta revista expressen únicament l'opinió dels seus autors.

CONTRA EL SÍMPTOMA

Miquel Caldentey Bisbal,
Psicòleg

*Es ruboritzza, però, i al rostre tot d'una li puja
un color vermellós que es torna a esvain; com els aires
que s'encenen de porpra a mesura que avança l'aurora
i després, amb el sol naixent, el seu to difumina.*

El símptoma és definit, en medicina i patologia (recollit, després, per la psicologia), com un *fenomen perceptible* provocat en l'organisme per una malaltia. Després, hom fa distinció entre el símptoma *Patognomònic* i el *Subjectiu*. Mentre el primer seria un símptoma característic d'una malaltia determinada; amb el qual s'estableix d'una manera segura el diagnòstic, el símptoma Subjectiu només seria percebut pel malalt.

Així, doncs, el símptoma patognomònic esdevé sinònim de *signe* (=diag. Fenomen que, reconegut pel metge en l'organisme del malalt i *apreciat* per ell, permet d'arribar al diagnòstic i al pronòstic d'una malaltia determinada.), mentre que el símptoma subjectiu s'aproparia més al senyal definit com a indicatiu, marca o indicació. En aquest sentit, el signe seria clar i manifest, determinant; mentre que el senyal seria més dèbil, tímid, desconcertant i disfressat; no seria reflex d'una única patologia ni estaria lligat d'una manera unívoca.

El símptoma en general és la manifestació externa, transparent, d'algun tipus de desajustament intern d'un mateix, amb els altres o amb les circumstàncies. Aquests desajustaments poden anar des de l'anècdota fins a la categoria mòrbida depenent de la seva intensitat i extensió en l'àrea de la conducta, la cognició i l'afectivitat. La dicotomia entre símptomes lleus i greus no és, d'entrada, equiparable a la de símptomes patognomònics i subjectius ja que aquests darrers no depenen tant de la seva intensitat com de la manera com són viscuts pel subjecte; mentre que els patognomònics poden ser desestabilitzadors segons els paràmetres de l'observador i no ser valorats com cal per qui els pateix.

*En mi, el secret es troba en una casa fornida d'uns panyes, les claus
dels quals s'han perdut i a la que, a més, s'ha segellat la porta.*

En l'àmbit de la vida quotidiana; en les relacions interpersonals i manifestacions psicològiques, no ens enfrontam, generalment, amb els símptomes patognomònics. Les persones amb les quals interactuam ens fan palesa la seva naturalesa des d'un caire subtil, evasiu o camuflat. No veiem, d'entrada, una manifestació estentòria, ressonant, potent o escandalosa que ens permeti descobrir una *patologia* o emmarcar el subjecte en un quadre clínic delimitat per a qualsevol de les classificacions psiquiàtriques que el mercat ens ofereix i els professionals de la psiquiatria usen per a l'*etiquetatge* dels seus pacients; sinó un símbol. Símbol que, òbviament, no és natural sinó creat al llarg dels anys de vida i elegit d'entre molts altres possibles. Ja que no hem d'oblidar que «la presència simbòlica no es algo que simplemente esté ahí, que pueda considerarse dada y presente

en el nacimiento del niño. [...] Es, más bien, una adquisición psicológica y requiere para su explicación una historia psicológica».¹

És evident per a tots aquells que fem feina directa amb les gent des del caire més personal, que ens trobam diàriament amb individus que manifesten tota una sèrie de símptomes subjectius tènues, dèbils, fins i tot admesos pel grup en particular i la societat en general que permeten, si som capaços d'escoltar-los, descobrir, més enllà del mostrat, una personalitat amb unes característiques específiques que ens donen la possibilitat de millorar la nostra intervenció i aportar ajuda acadèmica, formativa i reestructurant.

*...després del combat van quedar dos-cents cossos,
tots dos cents estaven parats d'haver vist la Gorgona.*

Tanmateix, aquesta doble manifestació de la realitat intrapersonal, és a dir, explosiva per una banda, fonda i dèbil per una altra, ens pot fer caure fàcilment en el parany de creure que només els subjectes que manifesten el primer tipus de símptomes són susceptibles o necessiten, més enllà de l'oferta ordinària, atenció específica. Cal remarcar, ja que no és possible oblidar-ho ni obviar-ho, que també aquells que no mostren símptomes *patognòmics* poden tenir un rerafons on es couen pors i ansietats, angoixes i desigs no satisfets que, per diferents motius, no poden ser manifestats d'altra manera: bé perquè no hi ha un permís per mostrar-los, bé perquè la seva naturalesa no els fa creditors d'una posada en escena més teatral. El que hem de tenir clar és que tots, més prest o més tard, hem vist la Gorgona i ens ha parilitzat; ens ha atemorit perquè ens ha situat davant de nosaltres mateixos i a nosaltres en relació als altres i al món. Adoptar la postura correcta o quedar escorats determinarà no tan sols la simptomatologia sinó la seva presentació.

*...no he fet la baixada per veure
les tenebres del Tàrtar, ni per agafar les tres goles
del Meduseu monstuós, que en lloc de pèls té colobres*

Els professionals que treballam en l'àmbit clínic, individual o social, tenim tendència a desviar les nostres intervencions envers aquells subjectes que presenten una tipologia aparatosa i solem deixar de banda aquells que mai no presenten problemes, com si del que es tractàs fos de *domesticar* els esgarriats i ignorar els altres. Hi ha, en aquest sentit, una deformació que ens obliga a fer una forta despesa cap a una banda de la població i, de vegades, ens oblidam de la resta: posam molts de serveis, recursos i estratègies a l'abast dels primers i *només* volem inculcar habilitats, destreses i coneixements als segons. Evidentment, perquè els primers ho necessiten i els segons poden sobreviure per ells sols.

Però, si de veritat volem que la nostra tasca d'intervenció sigui completa a tots els nivells, ens hem de dedicar a la recerca, observació i anàlisi de la persona com una globalitat, independentment dels símptomes mostrats; atenent totes i cada una de les necessitats personals que pugui tenir cada un dels individus i donant prioritat a l'estabilitat emocional abans d'intentar aconseguir fites més artificials (tot i que puguin semblar més útils d'entrada)

«Ai de mi! Doncs ¿què són, en la nit callada, unes ombres?»

La qualitat de qualsevol professional que s'enfronta amb un menor per tal de fer una valoració de la situació personal, familiar i psicosocial, passa, necessàriament, per la variable subtilesa. Cal anar més enllà del que és mostrat directament, del que pot contestar el subjecte a través d'un formulari preestablert, del que pot ser dit sense embussos i treballar els racons amagats, llegir entre les paraules, tenir en compte el llenguatge gestual i el posar, analitzar cada un dels ítems menys exagerats però que, per formar part de la persona, ens mostren característiques i qualitats d'aquesta. Perquè no hem d'oblidar que la persona aprèn a conviure amb ella mateixa i amb tot el que li es propi. S'acomoda

a la seva història i a l'acumulació de fets que li han anat succeint al llarg dels anys. Pot sentir-se, fins i tot, còmode dins una pell plena de malestars. No per gust, sinó perquè el subjecte arriba a habitar-se a *«la còmoda incomodidad de vivir con el conflicto que le define»*.² Aquest *deliri* quotidià que va més enllà de l'epistemologia i la cognició que el subjecte té d'ell mateix, mostra l'àrea vulnerable i susceptible del subjecte. I és, alhora, vital des del punt de vista biogràfic³. Necessitam les manifestacions, per petites que sigui, per poder manjar la realitat i adaptar-la als esquemes personals que hem anat adquirint i aprenent al llarg dels anys. La complexitat de les nostres relacions interpersonals esdevé, precisament, en tota una sèrie d'acomodacions a dites relacions per tal de fer-les entenedores o, si més no, controladores des del propi jo. Si no es donen aquestes possibilitats, les vàlvules de fugida es posen en funcionament i generen tot un seguit de conductes destinades al control o a la descàrrega de tensió.

Ara ho sabreu. El motiu és menys conegut que els efectes.

Perquè el principi és l'acció. Destinada a l'evitació del dolor a través de descàrregues sensomotors i, posteriorment, accions encaminades a objectius que, sovint, queden desconeguts pel propi subjecte. L'emoció i l'afectivitat no tenen, en principi, altre mecanisme de descàrrega si no és a través de les manifestacions motrius que empenyen la persona a actuar. D'aquesta manera, *«el caos emocional puesto de manifiesto por la movilidad del afecto y la descarga libre de la energía libidinal se desborda frecuentemente en el mundo de acción de los pequeños»*.⁴ Posteriorment, la societat regula, a través de mecanismes d'interrelació,⁵ els estats emocionals expressats únicament a través de l'acció i permet que la persona simbolitzi, amb els mitjans que li són ensenyats pels pares i altres membres de la comunitat, el món afectiu i les emocions. Uns mitjans que ja no són acció sinó eines apreses i acceptades per la societat.⁶ I és sabut que una de les principals eines que tenim els humans és el llenguatge. La introducció del qual atorga una nova dimensió tant a l'estructura cognitiva com psíquica de la persona. A través del llenguatge ens estalviam l'acció i podem introduir-nos en un món simbòlic més ric i complex; alhora que ens permet donar mentre seguim conservant allò cedit.⁷

Es conta —però Déu és més savi— que en el transcurs de l'antiguitat del temps i en una edat remota...

A partir d'aquest moment, la paraula és el substitut i l'element simbòlic per excel·lència. També, la forma última en què pot manifestar-se el símptoma. La manera més intuïtiva de dir o callar el que desitjam, ens preocupa, molesta o distorsiona. Evidentment, qui més sap d'una persona és la persona mateixa si li és donada l'oportunitat de poder escoltar-se. Paral·lelament, nosaltres com a professionals podem saber, a través de l'escolta activa, que és el que realment ens és conta just que anem un poc més enllà de les paraules: no anul·lant-les sinó dotant-les de sentit en funció del seu *cotext* i els elements paralingüístics.⁸ I això, no per retornar a l'estructuralisme de Saussure, sinó per dotar el mot d'una capacitat més constructiva de la persona tal i com ja advertí Vigotski: *«el sentit d'un mot no és mai integral. Al capdavant es fonamenta en una concepció del món i en l'estructura interna de la personalitat en conjunt»*.⁹ En aquest cas, la paraula, un cop integrada dins un discurs, no s'ha de mantenir en el nivell sintàctico-semàntic, sinó que ha de ser analitzada en el conjunt de la situació comunicativa i en funció del subjecte que la pronuncia.

¿Y cree usted verosímil todo eso que me ha contado?
Verosímil, no, por supuesto, pero sí real.

Perquè contam el que ens passa però som el que podem contar; a través de les narracions que fem de la nostra pròpia vida, del relat dels esdeveniments que hem anat vivint i dels que ens hem imaginat que podrien haver estat o que podran ser qualque dia.

Tenint assolit aquest principi, no podem oblidar que un caire fonamental del relat és el temps en el qual és construït i que, per mecanismes semàntics primer i simbòlics després, el present narratiu abraça el passat com a condicionant del que passa; però, també, hi ha contingut el futur en forma de desig i projecte. Per això, és important tenir en compte els temps, modes i aspecte en què ens són referits els esdeveniments. I no tan sols com a anàlisi morfològica, sinó perquè el verb, com a element estructurant narratiu, condiciona la qualitat de la narració, l'estructuració del discurs, la formació i lligam de les frases com a vehicle amb contingut i la funció que realitzen en el discurs, la coherència i cohesió del que és relatat. Juntament amb l'anàlisi estructural, cal analitzar, també, els personatges apareguts en el relat i els sentiments a què van lligats, les situacions presentades i l'ordre en el qual apareixen.

Va deixar de parlar i ensems d'existir

Per això, és molt important que en una entrevista, l'entrevistat pugui xerrar i contar el que vulgui i com vulgui: que pugui fer hipòtesis sobre la seua existència, el per què del que ha passat i les conseqüències que això li ha suposat; que ell analitzi, en un primer moment, les relacions causa-efecte i en pugi extreure les seves pròpies conclusions. També, cal que pugui manifestar lliurement les vivències que han acompanyat aquests esdeveniments i les sensacions a ells lligades. I tot plegat, no tant per saber el que va ocórrer sinó com va ser viscut pel subjecte. Perquè en un primer moment, no ens interessa tant la veritat sobre la realitat física i social com la veritat subjectiva. Fins a un cert punt, no ens ha de preocupar, en una entrevista valorativa, si el que és contat va succeir realment, sinó perquè se'ns conta aquest fet i no un altre o de quina manera es posiciona el subjecte davant cada situació concreta. Per ventura, hauríem d'estar d'acord amb J. L. Austin quan manifesta que a ell no li interessa tant saber si una expressió és veritadera o falsa, sinó esbrinar si ha estat dita amb la força d'una petició, una queixa o el que sigui.¹⁰ Dit d'una altra manera, l'anàlisi del discurs no hauria de ser un objectiu en si mateix sinó que el nostre coneixement de causa hauria d'estar orientat cap a l'aplicació pràctica per tal de poder comprendre (o fins i tot remeiar) eficientment importants problemes socials¹¹ i personals.

Quines il·lusions pot tenir si no té família, pàtria, comensal, beguda i morada.

És obvi, i no tenir-ho present seria una presumpció, que la realitat immediata condiciona l'estructura del discurs, les possibilitats reals del subjecte i la capacitat de codificar-la i descodificar-la. En termes físics, pot ser així. Però el discurs es mou en dos altres plànols que van més enllà de les anècdotes i creen les categories personals i socials. L'imaginari i el món simbòlic són els que estructuren les possibilitats efectives de creixement, els que fomenten l'emergència d'eines constructives de la personalitat més enllà dels fets de la vida quotidiana. Per això, no interessa tant la veritat absoluta del que és contat sinó la *veritat* que *creu* el narrador. Ja que, com diu Cencillo: «la realidad objetiva no es, pues, algo neutro y opaco, sino un *sistema de significados condensados en estados energéticos* y vinculados a la intimidad de los sujetos por la *afectividad*, la *fantasia* y el *valor*». Per altra banda, «la fantasía no es «arbitrariedad», sino fuente de conocimiento anticipativo, medio de contacto con la realidad y de *elaboración* de vivencias y experiencias». ¹² I no és un joc de paraules en el qual es trastoquin els valors de la dicotomia realitat/fantasia, sinó que fa palès l'engranatge i interacció entre ambdós móns. A través d'aquest dislocació, *falsejament* de la realitat inclòs, podem entendre les capacitats reals del subjecte per adaptar-se o no a les exigències del principi de relatat i a les pressions contínues del món familiar i social.

Després, queda el món simbòlic mediatitzat a través del llenguatge. Aquesta capacitat simbòlica permet a la persona manejar-se com a usuari i com a instrument, com a

subjecte i objecte, en un delicat enigma consistent a determinar on acaba un i comença l'altre.¹³ Per ventura, aquesta és la diferència entre la imaginació i el simbolisme. Mentre que la primera tracta el subjecte real en un sistema i esdeveniments irreals, imaginats i fantasiejats, el segon no tracta el subjecte físic, sinó la manipulació abstracte del mateix.

Si no et dirigits la paraula, no em coneixeries.

La connexió entre el món físic i el simbòlic es realitza a través del llenguatge que som capaços de manejar. Així, aquest conjunt de símbols que van més enllà de la paraula i integra tots aquells elements metalingüístics, gestuals i posturals; el sistema comunicatiu analògic, té una doble funció. Per una part, connecta dos plànols de la persona, el real i el simbòlic¹⁴. Per altra, construeix el discurs del qual som esclaus com a persones i animals socials. Només coneixem el que la persona conta de si mateixa, però, per virtut de la connexió del plànol real i simbòlic, podem extreure relacions que van més enllà del que ens és dit i que té a veure amb la manipulació de la realitat dins la imaginació i fantasia del subjecte. Si no fos per aquesta doble funció, no podríem inferir ni pressuposar sobre l'altre; si el llenguatge es reduís a relacions semàntiques, només ens quedaria la possibilitat d'intentar destriar la veritat de la mentida en el sentit més radical dels termes. Tanmateix, gràcies a la construcció que fa el llenguatge i a la connexió establerta amb l'espai simbòlic, podem realitzar hipòtesis capaces de ser confirmades o negades i que marcaran el camí a seguir dins el pla de feina que establim de cara al subjecte analitzat.

Tal és ma història i el que m'ha esdevingut.

I la pau.

Per tant, els relats, el recull d'anècdotes, les contarelles i discursos que un subjecte fa d'ell mateix o dels esdeveniments viscuts no vénen donats pel simple plaer d'encadenar una paraula rera l'altra o per divertiment de l'auditori. Sinó que tenen una funció o, almanco, una utilitat per al narrador. El que és dit ho és perquè té un significat especial pel qui ho conta; el mateix es pot dir del que no és dit. I tot elegit i mostrat a través del sedàs de la subjectivitat. Perquè no hem d'oblidar que, tal com assenyala Potter, les persones empaqueten les seves vides en narracions que després utilitzen per a tota una gamma de propòsits diferents. Per això, el material que ve inclòs dins aquest paquet és seleccionat i altament organitzat.¹⁵ Ja que tot el que s'inclou en la narració està allí pel paper que hi desenvolupa (Potter, 1988, p. 19). A través del material escollit per a la construcció del discurs, intentam provocar reaccions sobre els altres i obtenir tota una sèrie de guanys tant personals com socials. I una de les funcions del parlar, si no la més important,¹⁶ és la reducció d'ansietat i angouxa, la necessitat de buidar i eliminar les pressions internes que, gràcies a la paraula, poden ser bolcades cap a l'exterior.¹⁷ Per això, si se'ns donà l'oportunitat de ser escoltats des de la comprensió i el respecte, el material elegit serà el més punyent i destorbador.

Y toda la noche, el mar, hecho furia, dejó

rastros de sal en los flancos de las montañas.

Per tant, quan xerram, esperam que hi hagi un receptor disposat a escoltar-nos, una persona que pugui recollir i participar del nostre discurs; que sigui capaç, en segons quines condicions, de perfeccionar i acabar la nostra narració; no amb elements lingüístics nous introduïts pel receptor, sinó amb el permís donat al discursant perquè pugui dir tot el que vol sabent que no hi haurà prejudicis d'entrada ni qüestionaments posteriors. És per això que importa molt la capacitat d'escolta i de contenció del discurs de l'altre; no caure en el parany de la provocació ni en obviar o minimitzar el que ens és contat. Mostrar, també, fermesa i seguretat per tal que el narrador pugui tranquil·litzar-se i confiar en què tot el que conta serà recollit i recol·locat. No podem permetre'ns el

luxa de deixar que les angoixes bolcades a través del llenguatge quedin dispersades i no siguin reconduïdes, canalitzades i re-explicades. S'ha d'ajudar el narrador a elaborar el que ha contat i a fer-li veure les connexions establertes entre el nivell real i el simbòlic. Explicar-li i fer-li palesa la relació causa-efecte i intentar esbrinar conjuntament què correspon a la realitat i què a la fantasia o al desig. Per això, cal entendre quins són els mecanismes de defensa que utilitza el subjecte, en quines condicions explica, diu; quines són les particularitats del seu punt de vista: fets distorsionats, eliminats, posats en boca d'altres. En definitiva, s'ha d'analitzar el que Wertsch en diu *veus* i que apareixen en la narració adornant o contaminant el discurs propi, per tal de poder conèixer la posició real de la persona. I tot, perquè el subjecte escoltat pugui disposar, després de la comunicació, de més elements que li facin entenedora la seva pròpia vida.

*Dues benes al cap: una, damunt el front, tapava la ferida
que s'havia fet en caure; l'altra protegia sos ulls, que havien
emmalaltit de tant plorar*

A partir de tots aquests elements abans esmentats i per tal que el professional pugui fer un bon retorn del discurs escoltat, cal que es mantingui a l'aguait de tot un grapat d'elements que conformen el rerafons de la narració feta pel subjecte. És en aquest sentit que fa falta durant la construcció narrativa que es vagin analitzant, fonamentalment:

- *Projecte de vida* per determinar si la persona es veu com a subjecte o com a objecte i si confia en les seves capacitats de manejar els esdeveniments. Si té la sensació de dinamisme o creu que està enrocant en un problema sense solució. Si hi ha il·lusió que li permet sobreposar-se a la situació actual o desencís que li impedeix l'evolució personal.
- *Mecanismes de defensa* per analitzar des d'on el subjecte distorsiona la realitat i la capacitat que té de poder assumir les causes de les seves accions.
- *Enfortiment/debilitat del jo* per saber si la persona és capaç de reconduir la seva vida o fa falta introduir elements externs que li permetin afrontar els esdeveniments.
- *Nivell d'ansietat: de tret o d'estat i/o Nivell de depressió: de tret o d'estat* per distingir si l'estat actual, sigui ansiós o depressiu, és reactiu a una situació present o bé si la falla ve donada des d'una mancança d'afecció i vincle primari.
- *Figures parentals i les seves relacions* per conèixer com el subjecte ha introjectat els pares i el sentiments que a ells van lligats, les vivències que ha tingut d'ambdós i el grau de protecció que ha viscut. Donat especial importància en els casos en què un dels dos progenitors és desconegut o ha estat absent durant molt de temps.
- *Emocions* que més són expressades durant la narració i com són controlades pel propi subjecte. També, quins personatges determinen cada emoció en particular i si les emocions mostrades són catalogades com a positives o negatives.
- *Grau de frustració* per poder determinar la capacitat d'autoregulació i l'assumpció del principi de realitat. També, per poder conèixer el grau de maduració emocional del subjecte.
- *Autoconcepte* per saber fins a quin punt la persona avaluada confia en ella mateixa i es veu en possibilitats de madurar i evolucionar cap a una situació millor.
- *Autoestima* lligada a un estat depressiu i que pot condicionar el punt de partida del pla de treball.
- *Socialització/sociabilitat* per analitzar la capacitat adaptativa del subjecte i el maneig de les relacions interpersonals.
- *Capacitats cognitives* no tant en l'aspecte quantitatiu com en el qualitatiu per poder saber si disposam d'eines que afavoriran o no el procés personal. Tanmateix, no hem d'oblidar que aquest és, en problemes socials, una qüestió

secundària ja que el nivell intel·lectual no correlaciona, necessàriament, amb els altres factors analitzats ni és condició prèvia al maneig subjectiu de la realitat.

Després, un cop feta la primera valoració i analitzades aquestes variables, es podrà considerar si cal aprofundir en aquells aspectes del qual el subjecte n'és més mancat. Tan sols d'aquesta manera es poden establir objectius prioritaris i fer un bon pla de feina.

*Tots vivim en una claveguera, però
alguns miram cap a les estrelles.*

Tan sols tenint en compte aquests variables abans esmentades, podrem analitzar el subjecte sense tenir en compte el grau, intensitat i quantitat de simptomatologia que pugui mostrar. Perquè és ben dit que «no tot el que és rodó és una nou ni tota cosa llarga un plàtan, ni tota peça vermella carn; ni tot el que és blanc, carn magra; ni tot el que és rosat vi; ni tot el que és marró un dàtil». Per això, el foc que crema per dintre pot ser un enamorament estret, però també una nafra a l'estómac o agura per haver menjat massa llonganissa torrada. És clar que s'ha d'apaivagar el símptoma per poder donar conhort i tranquil·litat; perquè calma. Però després, o abans o paral·lelament, cal mirar-li els ulls i cercar la causa que l'ha provocat, la necessitat de manifestar-lo i l'elecció del mateix. I no tenir en compte, tan sols, la magnitud i intensitat d'aquesta simptomatologia en el seu caire més superficial, sinó furgar i tractar tots aquells aspectes o àrees, independentment de la seva manifestació, que poden fer sentir incomoditat i que creïn la sensació de malestar o patiment; o en cas d'acomodació a la xacra, esbrinar amb quines eines ens podem aliar i quines hem de reforçar. I tot de la manera manco dolorosa possible. Si com explica Lévy, es pot virtualitzar el cos a través de tècniques i sistemes mèdics que capgiren la superfície visible i mostren espais insospitats que afloren des del fons de l'organisme (1999, p. 29), també nosaltres podem, per altres mètodes que no siguin la simple observació directa, buscar el fons del funcionament psicosocial de la persona.

Per tant, en aquest temps de *brogit i fúria*, reivindicuem la subtilesa i la calma en la mirada, perquè *res, en el bé i en el mal, torni a ser el que era*.

BIBLIOGRAFIA

- BRUNER, J. (1995): Actos de significado. Más allá de la revolución cognitiva. Alianza. Madrid.
CASTILLA DEL PINO, C. (1998): El delirio, un error necesario. Nobel. Barcelona.
CENCILLO, L. (1993): Sexo, comunicación y símbolo. Anthropos. Barcelona.
CLARK, A. (1999): Estar ahí. Cerebro, cuerpo y mundo en la nueva ciencia cognitiva. Paidós. Barcelona.
FURTH, H. G. (1992): El conocimiento como desco. Un ensayo sobre Freud y Piaget. Alianza. Madrid.
JASPER, K. (1995): Lo trágico. El lenguaje. Ágora. Málaga.
LÉVY, P. (1999): ¿Qué es lo virtual?. Paidós. Madrid.
POTTER, J. (1998): La representación de la realidad. Discurso, retórica y construcción social. Paidós. Barcelona.
SAUSSURE, F. (1998): Curso de lingüística general. Alianza. Madrid.
VAN DIJK, T. A. (1989): La ciencia del texto. Paidós. Barcelona.

NOTES

¹ G. Furth, Hans. 1992

² Bruner, Jerome. 1995

³ Castilla del Pino, Carlos. 1998

⁴ G. Furth, Hans. 1992

⁵ Aquesta relació interpersonal de caire vigotskià es completa amb l'afecció entre mare i fill.

⁶ Tal com diu Furth (1992): «el componente socio-emocional podría ser el más importante en el desarrollo del conocimiento». Més enllà de l'opinió expressada, s'hi poden llegir, en aquesta

sentència, reminiscències vigotskianes, en el sentit que lliga la privacitat amb un component regulat socialment.

⁷ Jasper, Karl. 1995

⁸ «Elaborar un texto con descripciones no obliga al lector a considerarlas literales». Potter, 1998. p. 147

⁹ Vigotski, 1994, p. 218

¹⁰ Austin, J. L. 1990

¹¹ van Dijk, T.A. 1989

¹² Cencillo, L. (1993, p. 116)

¹³ Clark, A. (1999, p. 248)

¹⁴ Aquesta connexió és realitzada a través de la projecció que el subjecte fa dels seus aspectes i elements inconscients sobre el plànol real. I de les escotomitacions del món físic per tal d'adequar-lo a les creences i pensaments preexistents tal com senyala Potter (1998).

¹⁵ Per ventura, cal entendre aquesta organització no tant a nivell lingüístic com simbòlic. Independentment de la coherència i cohesió textual del discurs, el que sí es fa palès és l'organització de tots els símbols que en ell hi prenen part i l'estructuració semàntica dels mateixos.

¹⁶ Més enllà d'establir les relacions materno-filials, establir vincles afectius i permetre les transaccions de compra-venda.

¹⁷ Per sort, hi ha altres elements que permeten la relaxació, però, de vegades, el subjecte ha de pagar un preu molt alt.